
Per una educació feminista! Towards a feminist education!

Mercè Otero Vidal^a

^a Universitat de Barcelona (Barcelona).

A/e: *merceoterovidal@gmail.com*

Data de recepció de l'article: 06 d'octubre de 2020

Data d'acceptació de l'article: 9 de novembre de 2020

Data de publicació de l'article: 29 de març de 2022

DOI: <https://doi.org/10.2436/20.3007.01.172>

Resum

Les feministes sempre reivindiquem la genealogia per tal de fer un reconeixement a les dones que han fet aportacions en tots els àmbits socials i culturals. En aquest cas concret es tracta de fer conèixer les experiències de les dones que han treballat i s'han esforçat per a desenvolupar la coeducació i les reivindicacions feministes sobre l'educació a Catalunya fins a arribar a incidir en les demandes socials actuals. Cal recordar les mestres que a finals del segle XIX i principis del XX es van fer ressò en la seva pràctica de les pedagogies progressistes al voltant de l'Escola Moderna. Cal fer una valoració de l'escola republicana com a escola mixta i destacar com a partir del 1976 el feminisme emprèn el camí de superar l'escola segregada del nacionalcatolicisme franquista. Amb el temps van sorgint les experiències i bones pràctiques de coeducació des de diferents àmbits d'intervenció i en els diferents nivells educatius. Convé tenir present la legislació actual que proposa la coeducació com a mesura preventiva de situacions de violència i discriminació i les seves limitacions. Convé potenciar les pedagogies feministes pel que suposen de compromís de renovació social i d'esperances de futur.

Paraules clau

Feminismes, coeducació, pedagogies, experiències, legislació, compromís.

Abstract

Feminists always propound genealogy when seeking to recognize women who have made contributions in all social and cultural spheres. In this paper, our aim is to highlight the experiences of women who have striven to develop co-education and the feminist demands on education in Catalonia, coming to influence current social demands. The teachers who upheld progressive pedagogies in their practice within the framework of the Modern School in the late 19th and early 20th centuries should be recalled. It is necessary to assess the schools of the Spanish Republic as mixed schools and to highlight the fact that, from 1976 onwards, feminism set off to overcome the segregated schools of the Francoist National Catholicism system. Over time, coeducation experiences and good practices emerged from different areas of intervention and at different educational levels. The current legislation proposing coeducation as a preventive measure in situations of violence and discrimination, and its limitations, should also be kept in mind. In short, considering their commitment to social renewal and the hope that they offer for the future, feminist pedagogies should be strengthened.

Keywords

Feminisms, coeducation, pedagogies, experiences, legislation, commitment.

1. Introducció: necessitats i reivindicacions

«Per una educació feminista!» era el lema de la pancarta que encapçalava la manifestació d'estudiants que va córrer els carrers de Barcelona el 8 de març d'enguany, 2021. La presència d'aquesta pancarta suposa haver recorregut un llarg camí que passa per la coeducació, per les pedagogies feministes i que continua fins a despatriarcalitzar l'educació i el coneixement tal com demanava la joventut que havia redactat la pancarta en qüestió.

Les feministes sabem com és d'important comptar amb una genealogia per a saber d'on venim i poder fer el reconeixement a les dones que ens han precedit. Així doncs, començaré fent un repàs històric i, malgrat sembli que en certs moments em repeteixo, no és ben bé així, perquè sabem que el progrés no és lineal, que més aviat s'hauria de representar de forma helicoidal i que, encara que es tingui la sensació que donem voltes sobre el mateix, ja no estem en el mateix pla perquè el temps ha passat i les circumstàncies no són mai les mateixes. A més, les generacions canvien i cal anar recordant d'on venim i aquesta mirada enrere serveix per a constatar, en el nostre cas, que s'avança més lentament del que voldríem, que la coeducació és sempre necessària i que es tracta d'un plantejament pedagògic alternatiu que topa amb moltes inèrcies i resistències.

Per això començo, una vegada més, amb l'evocació de les Jornades Catalanes de la Dona, celebrades al Paraninfo de la Universitat de Barcelona l'any 1976. Allà ens vàrem trobar, enmig de multitud de dones, les mestres i professores feministes. Moltes, per no dir totes les dones que assistíem a les Jornades, havíem estat educades a les escoles

segregades del nacionalcatolicisme de l'etapa de la dictadura franquista que, com bé sabem, va marcar, per desgràcia, unes quantes generacions amb una educació discriminatòria per a les nenes, noies i dones pel fet d'haver de seguir uns currículums diferenciats dels nois amb matèries i activitats dirigides a un objectiu que era casar-se, ser mares i mestresses de casa.

El nostre ideal després de la dictadura franquista era la recuperació del model d'escola republicana anterior a la Guerra en el qual, per començar, nenes i nens estaven junts a l'aula i feien les mateixes activitats. Per això, a les conclusions de les Jornades es va demanar un ensenyament obligatori, públic, laic, gratuït, antiautoritari i no-discriminatori contra la dona, la implantació efectiva de la coeducació, la revisió dels textos escolars, la lluita ideològica dirigida a la desaparició dels rols tradicionals masculí i femení, el dret a la igualtat en el lleure, la supressió de les discriminacions en esports, art, cultura, etc., i educació sexual. Revisant aquestes reivindicacions, el que resulta sorprenent és que, havent passat quaranta-cinc anys, les exigències continuïn vigents. La sorpresa desapareix quan ara es posa en evidència quina fou la correlació de forces i els poders fàctics que van intervenir en el període de la Transició, que van hipotecar canvis socials i polítics necessaris i que ens han portat a la situació actual.

El patriarcat ha anat esborrant al llarg de la història les aportacions de les dones i pel que fa a la coeducació és evident que el terme i la seva realitat apareix molt abans del 1976. Com a antecedents cal mencionar la importància excepcional de l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia que promovia alhora la coeducació de les dones i de les classes populars. Enguany, que se celebren els cent vint anys de la fundació de l'Escola Moderna, hem revisat els seus plantejaments i hem pogut seguir i valorar les seves argumentacions tot col·locant-les en el seu context històric de manera que encara destaquen més per la seva clarividència. No es pot oblidar la dedicació de les mestres pioneres d'aquells temps, finals del segle XIX i principis del XX, i la gran feina de formació i divulgació cultural de les dones actives en els ateneus populars. En paral·lel cal destacar l'esforç en la promoció de la formació de les dones en temps de la Mancomunitat amb els avenços subsegüents. I encara ens emmirallem en el que va suposar el desplegament educatiu de l'època republicana pel que fa a l'escola mixta, de la qual hem pogut rescatar emotius testimonis sobretot en la memòria de les nenes i nens que hi assistiren.

2. Context

2.1. Comencen les experiències

Les conclusions de les Jornades del 1976 van anar madurant i, si avancem ràpidament en la cronologia, l'any 1985, en unes altres jornades feministes que varen tenir lloc a les Llars Mundet, mestres i professores feministes vàrem ser plenament conscients de la diferència entre l'escola mixta i l'escola coeducativa, i també que havíem estat molt optimistes pensant que posant nenes i nens junts a l'aula ja se solucionarien tots els problemes. És va fer evident que l'ús d'un llenguatge que oculta el femení, un currículum androcèntric, una ocupació discriminatòria dels espais com els patis, una manca de formació afectiva i sexual, una orientació professional estereotipada eren factors que no tenien res de coeducatius, de manera que tot el conjunt escolar estava marcat per la força dels estereotips de gènere, el currículum ocult i els sabers androcèntrics.

A partir d'aquí, va començar amb força la reivindicació de la coeducació dins del moviment feminista amb l'aparició de l'Assemblea de Dones d'Ensenyament l'any 1986, que abans havia actuat com a Col·lectiu de Dones de Batxillerat i havia elaborat el primer informe sobre la violència sexista als centres escolars. L'informe es va presentar a la trobada de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona (ICE-UAB) «Mujer y educación. El sexismo en la enseñanza» del desembre de 1985. Cal tenir present aquesta data perquè tot el que fa referència a la violència en els centres escolars, en forma de violència masclista, assetjament, micromasclismes, ciberassetjament, després i fins ara ha anat prenent un protagonisme destacat en els mitjans i en l'opinió pública. L'Assemblea fou una plataforma d'estudi, discussió i treball a partir de l'experiència quotidiana i per a moltes de nosaltres un espai de formació a partir de l'intercanvi entre iguals. L'edició d'un adhesiu amb l'eslògan «Les nenes bones van al cel i les dolentes a tot arreu» va ser la nostra targeta de presentació com a transgressores del sistema.

En un pòster vàrem plasmar un decàleg que exigia, en veu de les alumnes: no ser educades seguint els estereotips de mare, mestressa de casa i esposa; un tractament en femení com a delegades, voluntàries, etc.; llibres de text i continguts no androcèntrics; el rebuig als comentaris sexistes i a la violència masclista; un respecte no autoritari ni paternalista; una afectivitat i sexualitat pròpia no submissa, i acabava cridant a la rebel·lió.

Aquest decàleg va anar acompanyat d'*El llibre lila del cole*, en el qual vàrem intentar concretar els punts essencials de la coeducació tal com els «vivíem» aleshores. M'imagino que es veu la clara relació del nom del llibret amb el llibre roig maoista que pertanyia a la tradició política extraparlamentària de la Transició.

En aquells moments, estem parlant de finals dels anys vuitanta i principis dels noranta, amb la complicitat d'algunes instàncies socials afins al món educatiu, com sindicats, ens locals propers i moviment de renovació pedagògica, la feina quotidiana a les aules i l'activisme feminista van donar lloc a una sèrie de bones pràctiques que van aportar grans satisfaccions a les mestres i professores que experimentàrem unes formes d'ensenyament-aprenentatge diferents pel que feia als continguts, a la metodologia i, sobretot, a les relacions amb l'alumnat. M'agradaria posar un parell d'exemples d'aquestes bones pràctiques.

Cal destacar dins l'àmbit municipal el PAIODH (Pla d'Acció per a la Igualtat d'Oportunitats de les Dones de l'Hospitalet de Llobregat), promogut per l'Ajuntament i amb la participació de manera experimental de centres d'infantil, primària i secundària, de batxillerat i de formació professional, de la ciutat. El pla va ser molt complet en el seu desenvolupament perquè va consistir en formació i actuacions molt interessants en uns quants centres pilot sobre la base de la narració de contes no sexistes, l'ús no-discriminatori de les joguines i les disfresses, tallers de supervivència quotidiana, l'ocupació dels patis escolars, orientació professional no estereotipada, observació de la implantació de noves tecnologies i de pràctiques de laboratori per tal que fossin igualitàries, etc. Però com tots els plans va tenir un final i va ser-ne difícil la continuïtat, perquè la presència institucional promotora de l'experiència i la vinculació de persones concretes dels centres són factors ambivalents per la seva «mobilitat» i, malgrat el ressò, ja se sap que el pas a la generalització té les seves dificultats i els seus límits.

També fou molt significatiu per a la formació del professorat un seminari de l'ICE-UAB dirigit per Cristina Brullet i Marina Subirats, amb la participació de professorat que ja estava conscienciat i que ja portava a terme la coeducació en la seva pràctica quotidiana. Es tractava d'intercanviar experiències entre iguals i avançar amb lectures i amb xerrades de companyes que ja havien aprofundit i teoritzat sobre la coeducació. Conseqüentment va aparèixer la possibilitat de publicar els continguts sorgits del seminari i així es va generar la col·lecció «Quaderns de Coeducació», coordinada per Amparo Tomé, que va publicar uns setze llibrets en versió catalana i castellana dels diversos àmbits de la coeducació, des de pautes d'observació del sexisme a l'escola fins a la superació de l'androcentrisme en les diferents matèries.

2.2. Context legal

A continuació, cal dir que l'experimentació i la implantació de la LOGSE no va cobrir les expectatives que es tenien sobre la generalització de la coeducació, malgrat que el preàmbul de la llei reflecteix una voluntat en aquest sentit. La realitat fou que la coeducació es va difuminar en una transversalitat mal entesa i en el conjunt es desdibuixava pel formalisme rígid dels continguts curriculars i per la burocratització creixent de la programació, els nivells de concreció i altres requisits, i només es podia salvar pel voluntarisme del professorat que aprofitava les esclatxes dels crèdits variables i les tutories. Fou en aquestes franges en les quals les mestres i professores vàrem anar experimentant i aprofundint en la pràctica coeducativa. Malgrat que algunes o moltes vegades aquests crèdits i/o les tutories poguessin ser qualificades de «bolets», la veritat és que l'alumnat que va poder gaudir-ne ho recorda positivament i en la seva adultesa li permet fer les comparacions crítiques pertinents.

La situació tampoc no va canviar gaire quan va haver-hi, els primers anys del segle XXI, un cert canvi polític a casa nostra i la coeducació va passar a ser un projecte d'innovació pedagògica al qual es podien adherir els centres voluntàriament després d'haver fet una tria entre tota l'oferta de projectes que hi havia. A les mestres i professores feministes se'ns feia estrany que la coeducació fos tractada com una innovació, tenint en compte tota la història que tenia al darrere, però si aquesta era la manera d'entrar a la institució, ni que fos marginalment, ens hi havíem d'apuntar.

També cal recordar que durant anys les normatives de principi de curs han obligat els centres a incloure la coeducació en el projecte educatiu, cosa que s'ha fet formalment en la majoria dels casos sense que això es reflectís a la pràctica, i ha estat més excepcional encara el compliment de la norma segons la qual els centres han de nomenar en el Consell Escolar una persona referent d'igualtat d'oportunitats i coeducació. És evident que falta i és urgent una formació de la Inspecció perquè pugui fer el seguiment d'aquestes normes.

De tota manera, alguna cosa s'ha anat bellugant i actualment la necessitat de la coeducació és una citació constant quan es parla de solucionar problemes, sobretot dels relacionats amb la convivència i la violència dins i fora de l'àmbit escolar. La coeducació com a prevenció apareix en quatre lleis: la 5/2008 del dret de les dones a erradicar la violència masclista, l'11/2014 per a erradicar l'LGTBI-fòbia, la 17/2015 d'igualtat efectiva de dones i homes i la 19/2020 sobre igualtat de tracte i no-discriminació. Sobre el fet que es posi l'èmfasi en la prevenció, cal recordar que no podem passar la responsabilitat

dels canvis a les generacions següents i que és el model la base de l'educació, o sigui que si les persones adultes no oferim models positius, difícilment s'avançarà en aquesta direcció. Les lleis són benvingudes, però les feministes en coneixem molt bé els límits patriarcal i tenim sempre present el sostre de vidre. El fet és que, sense pressupostos, sense formació, sense voluntat política, no hi ha hagut per ara els resultats que esperàvem. Tot i així, comptem amb un aixopluc legal a l'hora de fer segons quines pràctiques a l'aula i sempre són una eina per a exigir justament el seu desenvolupament i la seva posada en marxa amb els recursos pertinents.

3. Resultats

3.1. *A l'espera de resultats*

Això és justament el que es va reivindicar el dia 1 de juliol del 2019 quan es va celebrar el «Parlament de les dones». De manera sintètica i general, en l'apartat d'«Educació i cultura» es van recollir totes les reivindicacions «històriques» bàsiques. Es va posar molt èmfasi en la visibilitat del femení en els discursos escrits, orals i icònics a favor de l'autoestima i l'autoimatge de les nenes, noies i dones que desapareixen i són menystingudes sota el dit masculí genèric. Es va denunciar l'androcentrisme dominant dels continguts acadèmics, que ignoren les aportacions socials i culturals de les dones al llarg dels temps en els diferents àmbits del saber. Es va analitzar l'ocupació dels espais, per exemple, els dels patis escolars on els nens i els nois ocupen el centre amb els seus jocs de pilota i la manera d'intervenir-hi buscant altres jocs i formes de compartir l'espai. Es va insistir en la necessitat d'una formació afectiva i sexual no-heterosexista que generi relacions no-violentes, respectuoses i gratificants. Ha preocupat i preocupa superar els estereotips en la formació professional, de manera que la igualtat d'oportunitats sigui efectiva i comporti una valoració dels treballs de cura i la consegüent corresponsabilitat dels homes en aquest àmbit, a l'hora que es promou la presència femenina en les carreres científiques i tècniques. Un altre aspecte vinculat a l'anterior és promoure un ús del temps de dedicació al treball remunerat, al treball de cura i a l'oci equilibrat i no discriminatori per raó del gènere com ha estat tradicionalment. Es va reclamar una formació inicial i continuada del professorat en tots aquests aspectes essencials i necessaris per a una educació integral de les persones. Es va demanar en aquest sentit el compromís de tots els agents educatius, sobretot de les famílies i els mitjans de comunicació, i en tot moment la voluntat política per a fer realitat la coeducació que és l'educació.

3.2. *Del present al futur amb aliances*

Malgrat aquesta recurrència de peticions i de les mancances que es detecten, cal ser optimistes, perquè els canvis socials que s'han produït porten més que mai a reivindicar una coeducació interseccionada de sexe/gènere, classe social, origen ètnic, no capacitista i ecologista. Sempre és diu que el feminisme o, millor dit, els feminismes parteixen d'una praxi que genera la teoria consegüent. Ara ja sense complexos, més enllà de l'activisme, podem afirmar que per sobre i per sota de la coeducació i dels seus plantejaments concrets es troba la pedagogia feminista o, millor dit, les pedagogies feministes, que són capaces de transformar l'escola i donar resposta a l'esperança d'una educació i una formació que ens portin a un altre món possible de llibertat, de justícia i de benestar per a totes i tots.

Ha arribat el moment d'incloure els sabers i les pràctiques feministes a l'ensenyament superior i, concretament, a la pedagogia. Malgrat que hi ha nombroses resistències a inserir les anàlisis i maneres de fer feministes a la formació general, cal difondre-les i transmetre-les a favor d'una educació innovadora i de qualitat. Mestres i professores feministes tenim al darrere i ens identifiquem amb una llarga història de pedagogies de l'alliberament, i sabem per la pràctica que des d'aquesta perspectiva, la formació inicial i contínua del professorat, la producció de materials didàctics, l'organització i el funcionament dels centres, el currículum, la comunicació, la convivència i tots els àmbits de les comunitats educatives poden evolucionar de forma significativa cap a una educació de qualitat basada en la justícia social, en aquest cas concret, en una justícia de gènere.

També en podríem dir «pedagogies de les feministes», perquè han sorgit de la posada en comú de les experiències, de posar en qüestió l'androcentrisme, l'autoritarisme, i de la crítica conscient i responsable de tot el que no funciona en el sistema educatiu amb l'objectiu de la transformació social a través de l'educació. La insistència de parlar en plural és perquè les pedagogies feministes s'han anat forjant a partir de trajectòries diverses i hi ressonen una multiplicitat de perspectives feministes: radical, de la igualtat, de la diferència, interseccional, *queer*, decolonial, pacifista, ecologista...

Atesa aquesta pluralitat, no és fàcil acordar quins són els trets definitoris de les pedagogies feministes, però hi ha algunes característiques que són compartides amb altres pedagogies emancipadores i es poden enumerar: establir relacions d'igualtat, reconèixer i valorar la diferència, considerar l'experiència com a font de saber més enllà de l'expertesa, desenvolupar l'esperit crític, buscar formes de participació, donar importància a l'afectivitat, desconstruir les relacions de poder com les generades per la diferència de sexe/gènere en pro de la transformació social, posar en valor els sabers femenins, distingir entre el que és natural i el que és social, interseccionar la identitat, abolir les jerarquies tradicionals, tenir una veritable voluntat innovadora.

Cal reconèixer que el professorat que fa realitat la coeducació a les aules està actuant sobre les bases de les pedagogies feministes. La lluita contra els estereotips, tenir cura d'una comunicació inclusiva i que alhora posi en evidència les diferències, tenir presents les interaccions del sexisme, la discriminació etnicocultural, el racisme i l'heterosexisme, la necessitat de revisar els programes i els continguts curriculars per a donar protagonisme als grups socials desfavorits, vigilar l'ocupació abusiva de l'espai... són elements evidents de la pràctica coeducadora que encarnen en la realitat del dia a dia a les aules unes pedagogies feministes que és urgent generalitzar a favor d'una educació innovadora i de qualitat.

En paral·lel als plantejaments que ens fem les mestres i professores feministes hi ha els que es fan les famílies o, més concretament, les mares d'algunes escoles i instituts, per exemple, l'Assemblea Grogga de Gràcia, i que promouen les Escoles Feministes i que tenen unes conviccions molt compromeses enfront el que consideren una escola i una educació públiques en crisi. Per superar els problemes que exposen i analitzen del sistema educatiu proclamen que l'únic model amb prou força alternativa és el de l'educació feminista. Justament, destaquen que la pluralitat dels feminismes fa que el moviment feminista no tingui ni pretengui tenir l'exclusivitat i que interseccioni amb altres moviments polítics, socials i culturals.

És interessant que demanin una anàlisi crítica del currículum formal i del currículum ocult i fer transparent el punt de vista des del qual es desenvolupen les polítiques educatives. Tenen present que l'educació escolar està en mans d'una professió feminitzada. Contemplen cinc eixos que haurien de vertebrar tota l'activitat escolar: cos, identitat, comunitat, vida, pensament crític i educació pública. El desenvolupament de continguts en aquests àmbits permet denunciar el binarisme de gènere i transitar en la complexitat de les identitats, enfrontar-se a l'individualisme amb la interdependència i la sororitat feminista, posar la vida en el centre pel que fa a la relació amb les persones, amb els altres éssers vius i el planeta, alertar críticament sobre la saturació d'informació, la manipulació mediàtica i els abusos de les tecnologies.

4. Conclusions obertes

Aquesta coincidència de diferents protagonistes de l'educació, com són les famílies i el professorat, pel que fa a l'alternativa que els feminismes representen a la situació crítica actual, desperta il·lusió i esperança, perquè proporciona un marc diferent des del qual intervenir i exigir a les instàncies de poder el canvis que són necessaris per tal d'assolir una educació que doni resposta a les diverses realitats personals i socials en un context de relacions en llibertat, sense discriminacions classistes, sexistes, homòfobes, capacitistes, etnocèntriques o racistes.

Obrint el camp de visió, cal tenir present el lligam de les activitats de l'alumnat dins i fora de l'escola, i cal incloure la perspectiva de les pedagogies feministes també a l'educació no formal, com són les activitats extraescolars, els esplais, l'escoltisme, els esports escolars, els menjadors escolars i altres, que han de seguir els mateixos paràmetres de l'educació formal a favor de la coherència formativa d'infants i joves.

De la mateixa manera que les feministes reivindicuem una genealogia, no oblidem mai la utopia i, per encarar un futur engrescador, hem de partir del marc d'una educació pública, catalana, laica, coeducadora, inclusiva, promotora de valors democràtics i de l'esperit crític al llarg de tota la vida, des de l'etapa de zero a tres anys fins a l'educació de persones adultes. Per això cal que l'educació no sigui una mera transmissora d'aquesta societat patriarcal, sinó que aspiri a fer realitat un altre món possible.

Mentre no arribem a l'assoliment d'aquesta alternativa, se'ns imposa la constatació que l'androcentrisme continua sent dominant en tots els àmbits del saber, en totes les seves manifestacions i en la seva divulgació i perpetuació. Els continguts del currículum educatiu en tots els àmbits i històricament han de fer veure on han estat les dones i totes les seves aportacions a favor de la supervivència i de la qualitat de la vida quotidiana, els sabers femenins, les seves manifestacions artístiques, posant de relleu la genealogia femenina i feminista per tal que es valori i no se'n perdi la memòria. En aquest sentit hi ha un altre aspecte que cal denunciar que és la dubtosa o negativa valoració de la tasca educativa i formativa dels mitjans de comunicació, en general, i pel que fa al gènere, en particular. Les companyes feministes que treballen en premsa, ràdio, televisió, publicitat... ja van fer sistemàticament les seves consideracions al respecte des del grup de pressió On Són Les Dones.

En aquesta última part s'aporten un parell de notes d'actualitat, en temps de pandèmia, perquè és vegi tot l'abast de les pedagogies feministes.

M'agradaria fer-me ressò de la intervenció que va fer a Ca la Dona Cecília Bayo, d'Escoles Feministes i Assemblea Grogà de Gràcia, amb el títol de «Pedagogies feministes en temps de pandèmia» (2020, 5:05). Una part de la seva exposició la va dedicar a denunciar l'escissió conceptual entre educació, cultura i assistència social que ens ha paralytitzat en situació de pandèmia. Conceptes que en altres èpoques eren indestruïbles dels projectes escolars i educatius emancipadors i que actualment estan repartits fins i tot en organismes públics diferents, que poden tenir un sentit administratiu però que no tenen sentit per a la vida. Això ha repercutit en la posada en evidència, en nombrosos casos, del xoc entre els objectius de l'escola i les necessitats d'assistència social bàsica en diverses situacions de precarietat.

Un altre aspecte que cal destacar és que la pandèmia ha servit també perquè ampliéssim la mirada i reivindicéssim la visibilització de les feines de cura, reproductives i importants per a la vida com les que duen a terme per les reposadores de supermercat, les netejadores, les infermeres, les metgesses, les cuidadores... Però, sorprenentment, el col·lectiu de les docents va quedar fora de les feines considerades essencials. I això lliga amb la introducció de l'educació telemàtica, que ens ha tornat a un reduccionisme de la idea d'educació i d'escola com a aprenentatge acadèmic, i a un menyspreu molt preocupant de la importància de l'escola i de l'institut com a espais per a fer comunitat.

I, per acabar, em sembla que puc recomanar la lectura de l'article «Recreando la educación emancipadora» (Martínez-Palacios, 2021) que està dedicat a despatriarcalitzar el coneixement. Cada vegada es veu més clar que queda molta feina per fer, però que el camí ja està traçat, perquè despatriarcalitzar el coneixement, en paraules de Jone Martínez-Palacios (2021), que signa l'editorial, «implica sacarlo del binarismo (de género, raza, clase) que lo sostiene, liberarlo de los tiempos capitalistas, así como de las lógicas de extracción y acumulación» (p. 3).

Davant la responsabilitat col·lectiva que suposa l'educació de les noves generacions del país, les mestres i professores feministes no podem fer res més que oferir la nostra pràctica i experiència i exigir a les institucions la voluntat política per tal que s'activin les lleis i facin tot el que calgui fins a assolir un altre món possible lliure, just i feliç per a totes les persones.

5. Bibliografia

Cecília Bayo. (2020, juny 26). *Pedagogies feministes en temps de pandèmia* [vídeo]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=q_Y3GG4ddLc

Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones a erradicar la violència masclista, DOGC, núm. 5123, 2 de maig, p. 34425-34461. (2008). <https://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/5123/969239.pdf>

Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia, DOGC, núm. 6730, 17 d'octubre. (2014). <https://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6730/1376345.pdf>

Llei 17/2015, del 21 de juliol, d'igualtat efectiva de dones i homes, DOGC, núm. 6919, 23 de juliol. (2015). <https://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6919/1547596.pdf>

Llei 19/2020, del 30 de desembre, d'igualtat de tracte i no-discriminació, DOGC, núm. 8307, 31 de desembre. (2020).
<https://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/8307/1829843.pdf>

Martínez-Palacios, J. (2021). Despatriarcalizar el conocimiento. *Hariak: recreando la educación emancipadora*, 10, 2-3.
https://publicaciones.hegoa.ehu.eus/uploads/pdfs/499/hariak_10__castellano.pdf?1613472045